БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт по балканистика с Център по тракология
„Проф. А. Фол"
Вх. № 113НО-05-05 27.06.2026 г.

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Надежда Янакиева **„Пътища и сгради на Балканите според италианската пътеписна традиция (XVI-XVII век)"** за придобиване на образователната и научна степен „доктор" в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1 Социология, антропология и науки за културата, докторска програма „Теория и история на културата"

от **проф. д-р Пламен Бочков, Нов български университет**

Дисертационният труд на Надежда Янакиева „Пътища и сгради на Балканите според италианската пътеписна традиция (XVI-XVII век) е обсъден на вътрешна защита пред разширен състав на секция „Култура на Балканите" към Института за Балканистика с Център по тракология „Проф. Ал. Фол" (ИБЦТ) при БАН на 15 април 2026 г. и насочен към публична защита. Кандидатът е редовен докторант в докторска програма „Теория и история на културата". Със Заповед на директора на ИБЦТ №40 РД-16 от 5.05.2026 г. са определени членовете на Научното жури за публичната защита. Първото заседание на НЖ се проведе на 13.05.2026 г. с решение за допускане на кандидата до оценяване на дисертационния труд в съответствие с изискванията на чл. 26, ал. 2 и ал.3 от ЗРАСРБ.

Дисертационният труд съдържа 182 страници, разпределени в Увод и три глави, две Приложения – оригинален превод на пътеписа на Томазо Алберти „Пътуване до Константинопол" и „Италианците и техните маршрути през Балканите" във вид на кратки биографични данни, трето приложение с таблично представяне на пътешествениците и техните пътувания, както и изображения на географски карти и други от епохата, Литература с включени извори и преводни текстове, изследвания, електронни ресурси и енциклопедични справочници. Описвам по-подробно структурата на съчинението на Надежда Янакиева, защото смятам, че едно от първите достойнства на труда, е именно неговата структура. С една въвеждаща и две съдържателно-аналитични глави и няколко насочващи приложения, авторката е изградила текст, който максимално плътно постига изследователската цел да покаже как представените автори (италианските пътешественици) разкриват пътя и сградите не само като материална среда, но и като свидетелства за реда и безредието, властта и несигурността, икономическите и културните практики, социалното разнообразие на Балканите в голямата рамка на Османската империя.

В Увода Надежда Янакиева прави преглед (обстоен) на българските автори, проучвали чужди пътеписи за Балканите като историографски извор от Константин Иречек до най-ново време. Прегледът показва, че съществува празнина относно приноса конкретно на италианските пътеписи с фокус върху състоянието на пътищата и сградите на Балканите между XVI-XVII век.

Изборът на периода, както и на тематичния фокус – пътищата и сградите – не е случаен. Авторката го аргументира в две посоки. От една страна, богатата научна историографска, етнографска и културологична литература върху чуждите пътеписи за Балканите като че ли заобикаля или често пропуска приноса на италианската пътеписна традиция. От друга, тъкмо концентрацията върху пътищата и сградите отваря възможност тези пътувания да придобият силата на документ за характеристиките на описваните места, селища и хора в точно определен период от историята на Османската империя. XVI-XVII век са подбрани, тъй като по това време империята достига най-голямото си разширение и интензитетът на контактите между столицата (Константинопол) и европейските държави е най-висок.

Сред задачите на изследването, описани в Увода, прави впечатление стремежът да се открои оценъчното възприятие на италианските пътешественици към наблюдаваните обекти на инфраструктурата и да се свърже с техния личен опит. За целта Надежда Янакиева прилага интердисциплинарен подход към подбраните автори и техните текстове с използване на комбинация от методи на различни науки – историография, литературна история, културология, етнография. Сравнителният анализ на пътеписите като изворов материал е водещ, но се съчетава, за по-голяма дълбочина на интерпретацията, с биографичен подход и библиографска работа.

Самите пътеписи са типологизирани в три групи – такива, които принадлежат на официални пратеничества, най-често дипломатически мисии. За целите на дисертационния труд тези текстове съдържат най-ценна информация, доколкото авторите им по правило са високообразовани хора, с богат опит, наблюдателни и осведомени, търсещи зад видимото организацията на властта, административната уредба, начина на живот на местните хора.

Втората група са резултат от търговските контакти и съвсем очаквано авторите тук са по-прагматични и по-пестеливи в описанията. В обсега на техния интерес попадат

пазарите, стоките, цените, безопасността на пътищата и кервансараите, по-рядко хигиената и други културни навици.

Накрая идват мисионерските пътувания, както на католици, така и на протестанти, а в центъра на техните наблюдение са грамотността, религиозната принадлежност на населението, духовните пространства и практики. Тази типология има стойност, защото извлича специфичното от конкретните текстове, без да ги противопоставя или подценява.

В дисертацията на Надежда Янакиева са проследени подробно два сухопътни маршрута – Средният път (от Адриатическото крайбрежие през Белград и София до Цариград) и Десният път (от Константинопол през Айтос, Провадия и Добрич до река Дунав). Без да навлизам в евентуална полемика относно избора на означаването им, ще кажа, че аргументите на авторката са достатъчно силни и по-важното е не как назовава маршрутите, а как анализира информацията за тях, извлечена от италианските пътеписи.

Първа глава **„Османската империя и старите италиански държави през XVI-XVII век“** има функцията на широк историко-политически контекст на пътуванията на италианци от Запад на Изток през Балканите. Подробно е проследен възходът на Османската империя под управлението на Сюлейман Великолепни, военните походи към сърцето на Европа, предприемани периодично от различни султани, сложните икономически и дипломатически отношения между империята и италианските републики – Венеция, Генуа, Ватикана, Тоскана и Неапол. XVI век, известен в османската история като “златния век“, преминал под знака на военните победи и харизмата на султан Сюлейман, бележи най-голямото разширение на Османската империя на запад и на изток, най-сериозното й влияние върху политическия живот на европейските държави и най-значимото й икономическо могъщество. През този век италианските градове държави по-скоро се съобразяват с империята, отколкото да й се противопоставят. Венеция губи предимството си на първа морска сила в Средиземно море, постепенно, заедно с Генуа, губи и завоюваните по-рано територии в неговата източна част. През XVII век обаче, силата на империята постепенно отслабва. Западните държави засилват натиска си, който, съчетан с управлението на неспособни султани, оплетени в корупция и дворцови интриги, води до стагнация и на вътрешната ситуация, до бунтове и икономически кризи. Едва в „епохата на Мехмед Кьопрюлю“, както наричат последните няколко десетилетия на XVII век, империята отново се стабилизира. Тези

неблагополучия на властта в Истанбул от друга страна подсилват дипломатическите контакти и търговските зависимости на империята именно с италианските градове и особено с Венеция. Портата воюва най-вече с Венеция по суша и по море, но и търгува най-вече с Венеция, поради нейното влияние в Средиземноморския регион. Тази част на труда може би изглежда твърде многословна, но, според мен, изпълнява успешно ролята си да даде богата и цветна картина на военните, политическите и икономическите (търговските) отношения между италианските градове държави и Османската империя в едни от най-бурните столетия.

Втора глава **„Диагоналният път (Средният път)"** заема централно място в дисертационния труд на Надежда Янакиева. В продължение на векове този път е използван от поданиците на Римската империя за придвижване на хора, войски и стоки между Белград и Константинопол. В османския период този път, с приблизителна дължина малко над 900 километра, е основен за превоз на зърно, текстил, кожи, сол, метални изделия.

Последователно са откроени главните точки на придвижването – **Белград**, където пътешествениците обикновено стигат с лодки по Дунав и който се явява, за повечето от тях, първа зона на контакт с Империята. Оттук и по-нататък за всеки град/точка на прехода се използват последователно сведенията на всеки от единадесетте автори на пътеписи, посетили града. Така за Белград са включени впечатления на четирима от тях и още тук искам да отбележа едно специфично качество на дисертационния труд на Надежда Янакиева – там, където съществуващият превод от италиански на български е неясен или е неточен, преводът е коригиран и на практика това са нови, прецизирани преводи на част от италианските пътеписи.

Следващите по маршрута градове са **Ягодина** и **Скопие**. Става дума за друг подход към Диагоналния път, започващ от Адриатическото крайбрежие през земите на днешните Албания и Северна Македония. В Скопие пътешествениците заварват мултиконфесионално население, останки от античното наследство и добре развита пазарна инфраструктура. По-нататък са включени сравнително кратките бележки на пътеписците за градовете **Нови пазар, Ниш, Пирот.**

София в италианските пътеписи по маршрута е представена от цели шестима автори: Бенедето Рамберти, Катарин Дзен, Маркантонио Пигафета, Джовани Киаромани,

Джовани Беналя, Джовани Батиста де Бурго. Всички те виждат града като голямо пазарно средище, разположен в равнина, обиколен от планини, с многобройни извори и изпълнен с разнообразни сгради – бани, ханове, джамии и църкви, пазарища и стопански постройки. Анализът на разнопосочните, но съвпадащи в оценката си описания, предоставя възможност на Надежда Янакиева да направи силни и точни обобщения като например това, че присъствието на пътеписците и преживяванията им в София разкриват един двойно религиозен пейзаж на града – такъв, в който сакралното присъства едновременно като действаща практика и като памет за миналото (с. 107).

Пак от тази част на труда ще приведа още един цитат. „Когато четем истории, разказвани от пътеписците, пише Надежда Янакиева, винаги се питаме дали авторите са очевидци или тези истории са дочути от местни хора“ (с. 103). Тази бележка има важно методологическо значение, доколкото поставя и обглежда въпроса за разказа като вид интерпретация. Веднъж пътеписецът интерпретира през разказ/история собствените си наблюдения, втори път той интерпретира през разказ друг разказ и се получава кумулативна рефлексия на гледни точки върху един и същ обект (в случая става дума за състоянието на църквата „Света София“ дала, според пътеписците, името на града).

Естественото пътешествието от Белград към Цариград ни отвежда и до **Пловдив.** Италианците са впечатлени от древното излъчване и живата енергия на града под тепетата. Надежда Янакиева разглежда по-подробно описанието на Пловдив от Катарин Дзен, което съдържа ценни сведения за етническия състав на населението на града, постройките за настаняване, пазарите и други обществени сгради и места. Друг важен автор е Маркантонио Пигафета, направил доста точна „карта“ на пловдивското население. „Това наблюдение, пише Янакиева, е показателно за етническото разслоение в градската среда: християнското население обитава по-старите, укрепени и по-високо разположени части на града, докато османското заема равнинната зона, която е била предмет на по-късно застрояване. Така се очертава пространствено и социално разграничение между различните общности“ (113). При описанията прави впечатление контрастът, регистриран от повечето автори, между благоприятното географско разположение на града и античната му слава и видимата му запуснатост. Състояние, което те определят като „загубено величие“.

Ако Втора глава на дисертационния труд е централна, то централно място в нея заема описанието и анализа на моста на Мустафа паша при Свиленград. Не защото се

отличават от останалите описания и анализи, а поради това, че именно в тази част виждаме синтезирана цялостната концепция на труда: архитектурен обект (мостът на река Марица), свързан както с конкретни исторически лица и събития, така и с местни легенди и предания; инфраструктурата около обекта (кервансараи, ханове, имарети); социално-политическият контекст на градежа; мястото му в културната карта на Балканите от периода (XVI-XVII век). Тази концепция, определена от изследователската цел и избраната методология, съответства напълно на заявката за интердисциплинарно проучване, положено между историографията, културната антропология и етнографията.

Главата завършва с представянето на **Одрин** – старата османска столица. Очаквано пътеписците отделят повече страници и повече наблюдения на този древен транспортен, политически, военен и културен център. За да могат да се осмислят обилните наблюдения, Надежда Янакиева разделя тази част на няколко по-малки – хановете и пазарите, мостовете, джамиите и църквите, сараите и еничарите, кервансараите. Градът на трите реки е поразявал посетилите го със своите архитектурни мащаби (бани, ханове, джамии, църкви, медресета, имарет, пазари, мостове), с богатата си история (император Адриан като митичен основател) и пъстрото население – турци, гърци, евреи, арменци, католици (?). И вече в заключението на главата намираме акцента в изследователската хипотеза – макар и обективни и непредубедени, наблюденията на италианските пътеписци за градовете по Диагоналния път диаметрално се разминават като оценка. Докато за Бенедето Рамберти „цялата страна“ (имат се предвид всички обекти/градове и села по този път) е недообработвана, мизерна и ужасна поради „немарата на жителите си“ (с. 158), то за Катарин Дзен хората са така „благоговейни, грижовни и търпеливи“, че чак не може да се опише „колко добри слуги са тези хора“ (с. 158).

Трета глава **„Десният път“** допълва информацията за италианските пътувания през Балканите по един по-слабо ползван, но важен за търговските контакти между балканските държави (по-скоро владения на империята) път. За съжаление, в тази глава по-скоро преобладава описателната страна, докато аналитичната е по-слабо застъпена. Вероятно това се дължи и на факта, че самите сведения на пътеписците за градовете по този маршрут са твърде оскъдни. Типичен пример е Добрич, като за града не се казва нищо, освен, че няма крепостни стени и е заобиколен от гори. Всъщност данните за този път основно са почерпени от пътеписа на Томазо Алберти. И тъй като това е така,

Надежда Янакиева прибягва до сравнение с пътеписа на Мартин Грюневег от 1582 г. Това й дава възможност да изтъкне различията между типовете пътешественици и техните наблюдения - докато Грюневег се увлича по етнографските особености и културните различия като храна, облекло, обичаи, език, религия и пр., то търговецът Алберти следи за безопасността на пътя, за удобствата при настаняване, цените.

Заключението на дисертационния труд систематизира направените изводи от сведенията на пътеписците, разполага ги в по-широк контекст на социална структура и икономическа функция на ключови османски комплекси. Съвсем коректно Надежда Янакиева настоява, че "изследването допринася за преодоляването на стереотипите и предубежденията в интерпретацията на пътеписите, които често се възприемат като неособено надеждни извори“ (181).

Основните приноси на дисертационния труд са свързани с мястото на италианските пътеписи в българската историографска и културноисторическа традиция. По-специално ще откроя четири от тях.

На първо място е опитът да се систематизира богат изворов материал, отразяващ италианските пътеписи за Балканите от периода XVI-XVII век и сведенията за пътища и сгради в региона, съдържащи се в тях. Избрани са текстове на единадесет италианци, пътували през Балканите, с различен профил (дипломати, търговци, мисионери) и показващи различни гледни точки към едни и същи обекти по пътя.

Второ, трудът съчетава различни изследователски методи, за да постигне плътно описание на двата маршрута (Диагоналния и Десния път) като към особеностите на инфраструктурата добавя политико-социален и културен контекст.

Трето, сравнителният анализ на пътеписните текстове позволява на Надежда Янакиева да разкрие специфичната за периода многослойност и противоречивост на „образа“ на Балканите – за едни сигурно, облагородено, благоустроено и духовно място, за други – опасно, нецивилизовано, разхвърляно и запуснато. Тази двойственост е отчасти обективна, доколкото самата Османска империя поддържа едновременно административен ред и социално безредие, но е и субективно, в зависимост от нагласите, предишния опит и наблюдателността на пътешествениците.

Накрая трудът притежава опростена и ясно целеположена структура с оглед на изследователските задачи, както и забележително овладян език и елегантност на изказа.

Отделно от изследователските приноси на труда трябва да се подчертае и преводаческият принос на Надежда Янакиева. За първи път на научната общност е представен пътеписът на Томазо Алберти „Пътуване до Константинопол“ в български превод.

Докторант Надежда Янакиева е завършила бакалавърска степан в програма „История на изкуството“ с тема на дипломната теза „Османски паметници в пътеписите на Евлия Челеби“. Магистърската й степен е по „Сравнително изкуствознание“ с тема „Османски паметници в пътеписите от 19 век“. И двете степени са защитени в Нов български университет. В момента Надежда Янакиева работи като административен мениджър – куратор в НБУ, като е организирала няколко значими изложби и събития. Нямам непосредствени лични впечатления, но колегите ми в университета споделят, че Надежда Янакиева е отлично подготвена, коректна, с високо чувство за отговорност и работна етика, човек, на когото може да се разчита.

Към документацията по защитата са приложени четири публикации – три отпечатани и една под печат. Публикациите са в академични издания (две от тях на БАН и една на НБУ), не са писани в съавторство и са изцяло по темата на дисертационния труд.

Авторефератът изчерпателно и обективно предава съдържанието и приносните елементи на дисертационния труд.

В заключение и с оглед на всичко казано дотук, убедено препоръчвам на уважаемите членове на Научното жури да присъдят на Надежда Янакиева образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионална направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата за дисертационния труд „Пътища и сгради на Балканите според италианската пътеписна традиция XVI-XVII век“.